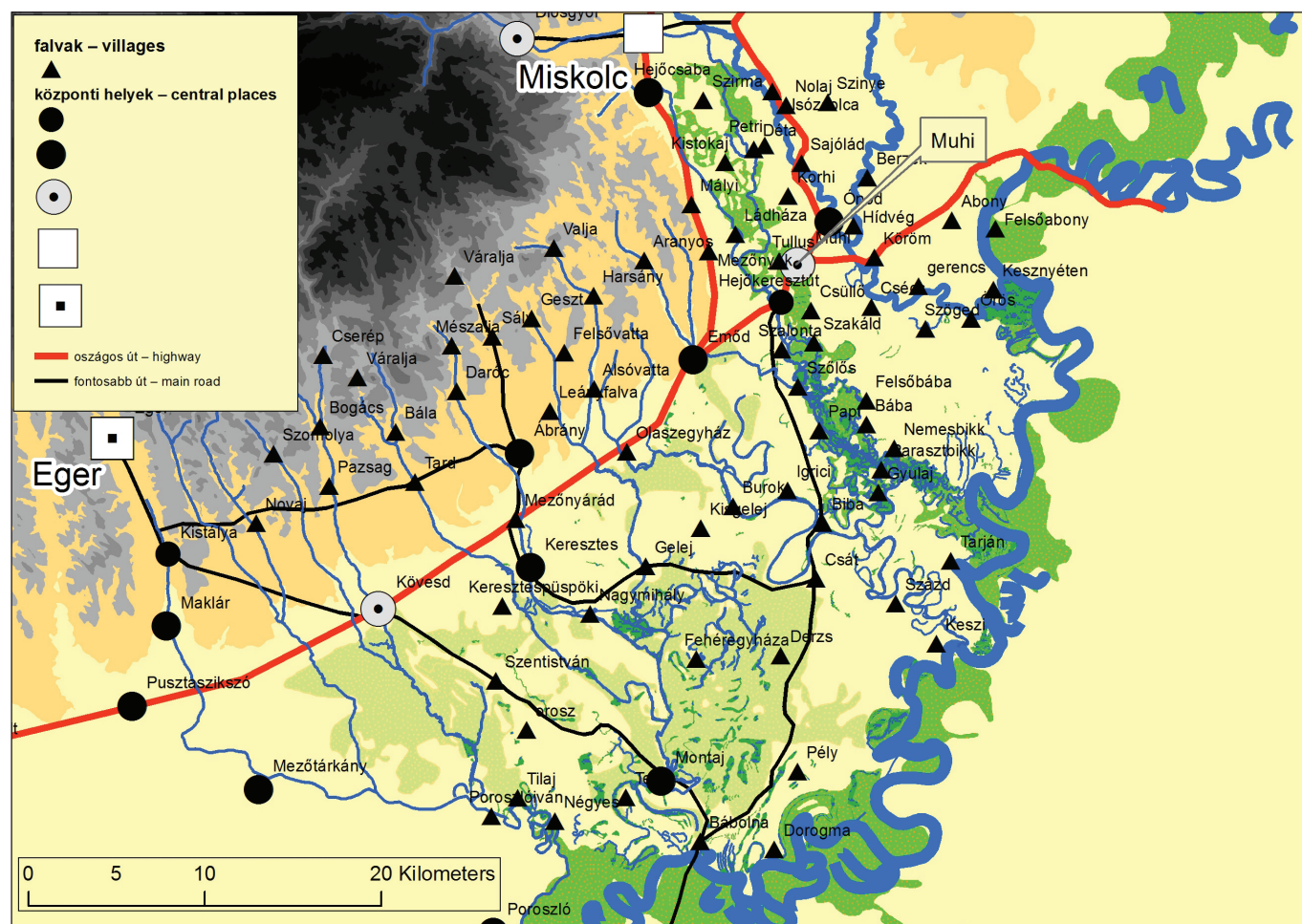

A MUHI CSATA ÉS AZ 1241-ES TATÁRJÁRÁS Új régészeti és történelmi megközelítések

LASZLOVSZKY JÓZSEF¹ – STEPHEN POW² – PUSZTAI TAMÁS³

A muhi csata, amelyben a Magyarországra betörő tatárok és a magyar uralkodó seregei csaptak össze 1241 áprilisában, nem csupán a magyar történelem egyik fontos fordulópontja, hanem egész kontinensnyi, sőt eurázsiai léptékben is jelentős esemény. A csata világtörténelmi szempontból is fontos, így sokakat foglalkoztat, hogy minél pontosabban rekonstruáljuk az eseményt. Sőt ezen túllépve azt is megvizsgáljuk, hogy a tatárjárásnak milyen közép- és hosszútávú következményei voltak. A közelmúltban előkerült régészeti leletek és új történelmi magyarázatok lehetőséget nyújtanak arra, hogy egy alapvetően új, komplex és több tudományterület eredményeire támaszkodó megközelítést mutathassunk be, amely egyben kiindulópontja egy tervezett kutatási programnak. Célunk szerint így a középkori írott források és az új régészeti leletek segítségével ennek az eseménysornak egy pontosabb rekonstrukcióját lehet kidolgozni, a tágabb történelmi összefüggéseket is figyelembe véve.

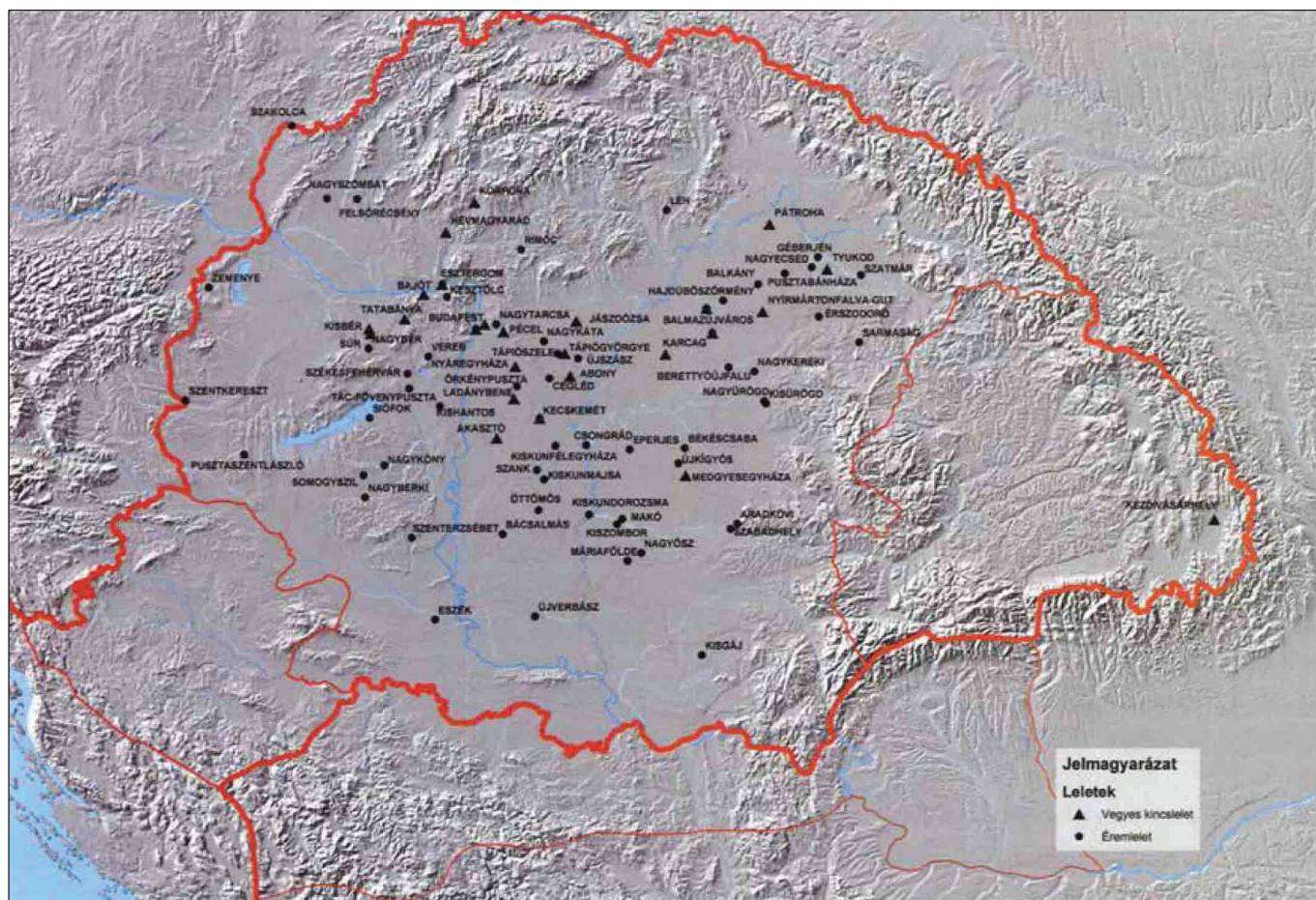

1. kép: A középkori út- és településhálózat rekonstrukciója a muhi csata környezetében

¹ Közép-európai Egyetem, Budapest, laszlovj@ceu.edu

² Közép-európai Egyetem, Budapest, pow_stephen@phd.ceu.edu

³ Herman Ottó Múzeum, Miskolc, pusztaimiskolc@gmail.com

2. kép: A tatárjárás korában elrejtett pénzkincsek elterjedése a középkori Magyarország területén (Tóth Csaba tanulmánya alapján, amely a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett Tatárjárás kiállítás katalógusában jelent meg 2007-ben)

A muhi csata (a középkori forrásokban a közeli települést Mohinak nevezik) egy több évtized hosszúságú eseménysor egyik fontos állomása volt. Ennek során a Mongol Birodalom Belső-Ázsia elfoglalása után legyőzte az orosz fejedelemségeket, majd betört Közép-Európába, megtámadva a lengyel fejedelemségeket és Magyarországot. A csata jelentőségét mutatja, hogy az eseményekről nagyszámú forrás számolt be, amelyek között európai és azon kívül lejegyzett szövegek is vannak. Így például a mongolok szolgálatában álló perzsa államférfi és történész, Dzsuvajni, a *Világhódító története* című művében úgy írta le az eseményt, mint amely az „egyik legnagyobb tettük és legkeményebb csatájuk” volt.⁴ Ez az egyetlen olyan Európában megvívott csata, amelyről viszonylag részletes leírást olvashatunk egy középkori kínai forrásban, Szübeetej életrajzában, amely a Jüan-dinasztia hivatalos történetében szerepel.⁵

A magyar történeti kutatás több mint egy évszázada foglalkozik részletesen a tatárjárással és annak legfontosabb csatájával, és már eddig is fontos rekonstrukciós kísérletek történtek, a hazai és külföldi források pedig jórészt kiadásra kerültek és magyarul is olvashatóak (*1. kép*). Az elmúlt másfél évtizedben is jelentős eredmények születtek ebben a vonatkozásban. Nagy Balázs szerkesztésében 2003-ban jelent meg a *Tatárjárás* című kötet, amely a legteljesebb összeállítást nyújtja az írott forrásoknak és a hozzájuk kapcsolódó különféle történeti interpretációknak.⁶ Ugyanebben a kötetben került közlésre az a tanulmány, amelyben Laszlovszky József összefoglalta a tatárjárásra vonatkozó hazai régészeti kutatáso-

⁴ Boyle, John Andrew (ford.): *Ala al-Din Ata Malik Juvaini, The History of the World Conqueror* (Cambridge – Massachusetts: Harvard University Press, 1958), 271; Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (Budapest: Osiris, 2003), 33.

⁵ Song Lian 宋濂. *Yuan Shi* 元史 [History of Yuan Dynasty], juan 121, 122. <http://ctext.org/wiki.pl?if=en&res=603186> Utolsó megtekintés: 2017.01.08.; Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (Budapest: Osiris, 2003), 33-34.

⁶ Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (Budapest: Osiris, 2003).

kat, és egyben kijelölte a további vizsgálatok lehetséges irányait és az alkalmazható módszereket is.⁷ Ezt követően egy nemzetközi Dzsingisz kán kiállításához kapcsolódva rendezték meg azt a tárlatot a Magyar Nemzeti Múzeumban, amely bemutatta a tatárjáráshoz és a korszakhoz kapcsolódó régészeti leleteket és az egyidejűleg megjelent kötetben a legújabb kutatási eredményeket (2. kép).⁸ Végül pedig B. Szabó János hadtörténész foglalta össze kutatásainak eredményeit egy alapvető fontosságú kötetben, amely 2007 óta több kiadásban is megjelent.⁹ Ugyanakkor néhány új régészeti lelet egyértelműen megerősítette azokat az elképzeléseket, amelyek a régészeti kutatások egyre növekvő szerepére utaltak. Néhány évvel ezelőtt a *Magyar Régészet/Hungarian Archaeology* közölte azt a tanulmányt, amely összegyűjtötte a tatárjárás közvetlen pusztítását mutató régészeti lelőhelyeket a meggyilkolt emberek maradványaival és az elpusztult falvak nyomaival.¹⁰ A közelmúltban közzölt tanulmányok olyan régészeti ásatásokat és korábban előkerült leletek új elemzését is bemutatták, amelyek más megvilágításba helyezik a muhi csata egyes részleteit és az ezekhez kapcsolódó eseményeket. Két olyan lelőhelyet is megismerhettünk ezekből a közlésekből, ahol a felszínre került leletek (fegyverek, emberi maradványok) közvetlenül a csatában elpusztult harcosokhoz tartozhatnak.¹¹

Mindezek alapján egyértelmű, hogy a folyamatosan előkerülő régészeti leletek jelentik azt az új ismeretanyagot, amely szükségessé teszi, hogy megvizsgáljuk a muhi csatáról kialakított eddigi képünket. Ez már csak azért is szükséges, mert számos megoldatlan kérdés és homályos részlet kapcsolódik a tatár sereg és a magyar király katonái által megvívott csatához, és az ismert események egy részét sem tudjuk pontosan helyhez kötni. Ugyancsak indokolja a csata új rekonstrukcióját az is, hogy a szakirodalomban számos félreértés és hibás magyarázat gyökeresedett meg.

AZ ÍROTT FORRÁSOK ÚJRAÉRTÉKELÉSE

A muhi csata a középkori magyar történelem azon eseményei közé tartozik, amely viszonylag jól dokumentált, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy mennyire távoli földrajzi régiókban keletkezett szövegek említik az eseményt.¹² Ez már önmagában is rendkívülinek számít egy 13. századi csata esetében. A legfontosabb források kétségkívül a Rogerius mester¹³ és a Spalatói Tamás¹⁴ által lejegyzett latin nyelvű szövegek, amelyeknek szerzői maguk is közvetlenül megélték a tatárjárás egyes eseményeit, illetve szövegeik korabeli szemtanúk beszámolóira épültek. A csata ugyancsak szerepel sok krónikában, amelyek a

⁷ Laszlovszky József: Tatárjárás és régészet. In: *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet*, szerk. Nagy Balázs (Budapest: Osiris, 2003), 453–468.

⁸ Ritoók Ágnes – Garam Éva (szerk.): *A tatárjárás* (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2007).

⁹ B. Szabó János: *A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország* (Budapest: Corvina, 2007, 2010, 2016).

¹⁰ Laszlovszky József: A magyarországi tatárjárás régészeti emlékei – Autópálya építés és régészeti kutatás. *Magyar Régészet* (2012)/Tavaszi, 1-3. Utolsó megtekintés: 2017.01.08.

¹¹ Rosta Szabolcs – V. Székely György (szerk.): *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére* (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014); Wolf Mária: Régészeti adatok a muhi csata történetéhez. In: *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014), 69-80; Pusztai Tamás: Buzogánnyal, tarsollyal és késtok-merevítővel eltemetett halott a muhi csatából. In: *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014), 141-150.

¹² A források legteljesebb összeállítása, magyar fordításukkal: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (Budapest: Osiris, 2003), 17-227.

¹³ A forrás latin eredeti szövege és angol fordítása: Bak, Janos and Rady, Martyn (trans.): *Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars* (Budapest: CEU Press, 2010). Magyar fordítása: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (Budapest: Osiris, 2003), 129-162.

¹⁴ A forrás latin eredeti szövege és angol fordítása: Karbić, Damir et al. (trans.): *History of the Bishops of Salona and Split* (Budapest: CEU Press, 2006), 260-271. Magyar fordítása: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (Budapest: Osiris, 2003), 52-65.

latin kereszténység területén születtek.¹⁵ Ezeken kívül beszámolót olvashatunk az összecsapásról orosz krónikákban,¹⁶ a mongolokhoz küldött ferences követek szövegeiben,¹⁷ európai uralkodók és főpapok levelezésében, többek közt II. Frigyes német-római császár levelében,¹⁸ és a korábban már említett kínai és perzsa szövegekben. Dzsuvajni beszámolója folytatódik egy 15. századi timurida udvari történész, Kvandamir munkájában,¹⁹ egy különösen zavaros verziója pedig egy 17. századi török munkában maradt fenn, amelynek Abu al-Ghazi Bahadur, a khivai kán a szerzője. Ez utóbbi például Moszkva mellett helyezi el az eseményeket.²⁰

Annak ellenére, hogy az eseményekre vonatkozó írott források száma jelentős, ezek a szövegek gyakran szűkszavúak és ellentmondásosak, és számos esetben éppen arról nem tesznek említést, ami fontos lenne a csata egyes részeinek vagy pontos helyének rekonstrukciójához. Éppen ez magyarázza azt, hogy a hosszú kutatástörténet ellenére miért vannak még ma is viták vagy homályos részletek ebben a témában. Lényeges új forrás, amely megváltoztatta volna korábbi ismereteinket, alig került elő az utóbbi öt évtizedben, kivéve a C. de Bridia-féle jelentés szövegét.²¹ Mivel a korábban már ismert fontos szövegeket régóta tanulmányozta és elemezte a történeti kutatás, aligha várhatjuk, hogy az írott forrásokból kiindulva alapvetően új eredményekre lehet jutni a muhi csata vizsgálatában. Vannak azonban olyan elemek, amelyek érdemesek az újragondolásra, mert elemzésük nem terjedt ki minden részletre. Habár az eseményekre vonatkozó kínai forrásokat már korábban is lefordították magyarra és elemezték a témával foglalkozó kiváló kutatók, mégis úgy tűnik, hogy a *Jüan dinasztia története* című munkában említett helynevek segítséget nyújthatnak a mongol sereg csatabeli helyének pontosabb meghatározásához.²²

Az eddigi kutatás a legfontosabb és elsősorban a csatát leíró szövegekre koncentrált, de nem aknáztta még ki az írott források teljes körét. A különböző ferences és domonkos szerzetesek által írott szövegek számos szemtanú beszámolóját őrizték meg számunkra a sziléziai, lengyel és magyar területek elleni mongol támadásról. Mindezen szövegek sok haditechnikai részletről számolnak be, de viszonylag ritkán vetették őket össze egymással és az egyes területek elleni támadások leírásaival. Ezen felül az andalúziai, közel-keleti, örmény és kelet-ázsiai szerzők munkái is megőriztek olyan részleteket, amelyek eddig még nem kerültek bele az 1241–42-es magyarországi tatárjárás eseményeinek elemzésébe. Ezeknek a szövegeknek a vizsgálata elvezethet bennünket ahhoz, hogy jobban megismerjük a tatár seregek működését. Ezt továbbgondolva pedig lehetőség van arra, hogy a magyarországi földrajzi és táji adottságokat figyelembe véve, és ezeket elsősorban az új régészeti adatokkal összevetve, új eredményeket mutathassunk fel a téma kutatásában, amely átvezet bennünket munkánk másik fontos részéhez is.

¹⁵ Például a *Lengyel Királyság Évkönyvei*: Długosz, Jan: *The Annals of Jan Długosz: Annales seu cronicae incliti regni Poloniae*, trans. Michael, Maurice and Smith, Paul (Chichester: IM Publications, 1997), 181-182, 260-271. Magyar fordítása: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (Budapest: Osiris, 2003), 222-223.

¹⁶ Magyar fordítása: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (Budapest: Osiris, 2003), 36. Angol fordítása: Perfecky, George (trans.): *The Hypatian Codex, Part II: The Galician-Volynian Chronicle*, Harvard Series in Ukrainian Studies 16/2 (Munich: Fink, 1973), 49.

¹⁷ A legfontosabb források Magyar fordítása: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (Budapest: Osiris, 2003), 69-74, 75-114. Vonatkozó források angol fordítása: Dawson, Christopher (ed.): *The Mission to Asia: Narratives and Letters of the Franciscan Missionaries in Mongolia and China in the Thirteenth and Fourteenth Centuries* (London: Sheed and Ward, 1955).

¹⁸ Magyar fordítása: Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (Budapest: Osiris, 2003), 50-52. Angol fordítása: Paris, Matthew (trans. J. A. Giles): *English History: From the Year 1235 to 1273*, Vol.1 (London: George Bell & Sons, 1889), 342-343.

¹⁹ Angol fordítása: Thackston, Wheeler (ed, trans.): *Khwandamir's Habibu's-Siyar. Tome Three. The Reign of the Mongol and the Turk 2* (Cambridge: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 1994), 43.

²⁰ Abu al-Ghazi, Bahadur: *A History of the Turks, Moguls, and Tatars, Vulgarly Called Tartars Together with a Description of the Countries They Inhabit* (London: Privately Printed, 1730), 205-207.

²¹ Skelton, R. A. – Marston, Thomas E. – Painter, George D.: *The Vinland Map and the Tartar Relation* (New Haven: Yale University Press, 1995).

²² Nagy Balázs (szerk.): *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet* (Budapest: Osiris, 2003), 33.

A MUHI CSATA EGYES SZAKASZAINAK ÉS HELYSZÍNÉNEK ÚJ ELEMZÉSE

A források előzetes újraelemzése azt mutatta, hogy már most is jobban ismerjük az események lefolyását, és különösen ahhoz kerültünk közelebb, hogy a küzdelem egyes eseményeit pontosabban helyhez köthessük. A forrásokból egyértelműen kirajzolódik, hogy a csata különféle helyszíneken bekövetkezett összecsapások sorozatából alakult ki, és viszonylag hosszú ideig tartott. Ugyanezen forrásokból tudjuk, hogy melyek voltak azok a természetes és épített tájelemek, amelyek körül ezek az összecsapások koncentráálódtak. Ilyen volt például a Sajón átvezető híd, amelyért hosszú és ádáz küzdelem folyt, és a magyar sereg táborhelye, amelyet körbezárt a tatár katonaság. Ugyancsak fontos ebből a szempontból a középkori Mohi falu pontos elhelyezkedése és az a nagy út, amelyen a magyar seregek menekültek a veszteséget követően. Ezek mellett azonban még számos csataelem lokalizálása megoldatlan. Néhány kivételtől eltekintve ugyanis az eddigi kutatások, amelyek főként az írott forrásokra támaszkodtak, viszonylag keveset foglalkoztak a terület történeti-földrajzi és településtörténeti változásaival.²³ De még ebben az esetben is vannak új lehetőségek. Az ázsiai forrásokban szereplő, a csatához kapcsolódó helynevek egy részét azonosították, más részükről viszont az a vélemény alakult ki, hogy olyan torzult alakokat örökítettek meg, amelyek nem alkalmasak további rekonstrukcióra. Más esetben a különböző forrásokban felbukkanó olyan elemeket, amelyeket nem lehetett a Sajó környezetében található mai táj egyes részeivel azonosítani, a kutatás azzal az indokkal vetette el, hogy a csatát leíró személyek nem ismerték az események pontos környezetét. Így kezelte például a kutatás egy része azt az információt, amely Dzsuvajnínál és Spalatói Tamásnál is előfordul, miszerint a mongol sereg vezére, Batu, egy hegyre ment fel nem sokkal a csata előtt.²⁴

Éppen ezért a tervezett kutatási program a korábbiakhoz képest többféle tudományág eredményeit és megközelítési módszereit egyesíti. Ebben az összefüggésben ismét a régészeti kutatásoknak van döntő szerepe. A közelmúltban ugyanis több olyan cikket is közöltek, amelyekben a szerzők a feltárt leleteket közvetlenül összekapcsolták a csata egyes helyszíneivel. Elsőként Wolf Mária volt az, aki az M3-as autópálya leletmentései között feltárt egy Árpád-kori települést Hejőkeresztúr közelében. Itt az egyik földbemélyített házban olyan leleteket talált, amelyek nem illeszkedtek a korabeli falusi anyagi kultúrához.²⁵ Jogosan vetette fel tehát, hogy a leletek akár a muhi csatával is kapcsolatba hozhatóak, és ilyen összefüggésben tárgyalta a helyszínt Laszlovszky József tatárjárással kapcsolatos tanulmánya is.²⁶ Az előkerült leletek részletes közlésekor Wolf Mária az előkerült kardok, és különösen egy lemezes páncél darab alapján, úgy fogalmazott, hogy „egy falusi település, a leletanyag alapján nagy valószínűséggel a falusi átlagot meghaladó anyagi kultúrája keveredett a csatából menekülők hagyatékával.”²⁷ Mindezek alapján azt is felvetette, hogy a lelőhely a csatában résztvevő Kálmán herceg menekülési útjával is összekapcsolható, de ezt csak feltevésként fogalmazta meg.²⁸ Ez a tanulmány is több ponton utalt a középkori történeti-földrajzi kutatások fontosságára a csata egyes elemeinek azonosításában. A másik jelentős lelet ebben az összefüggésben a Pusztai Tamás által közölt sír,

²³ A csata környezetének történeti-földrajzi megközelítése: Csorba Csaba: A Sajó-menti csata (1241). In: *Ónod monográfiája*, szerk. Veres László – Viga Gyula (Ónod: Ónod önkormányzata, 2000), 65-86; Bodnár Tamás: Ónod környékének középkorban elpusztult települései. In: *Ónod monográfiája*, szerk. Veres László – Viga Gyula (Ónod: Ónod önkormányzata, 2000), 87-117.

²⁴ Ilyen összefüggésben vetette el ezt a forráshelyet: Man, John: *Genghis Khan: Life, Death, and Resurrection* (New York: St. Martin's Press, 2007), 271.

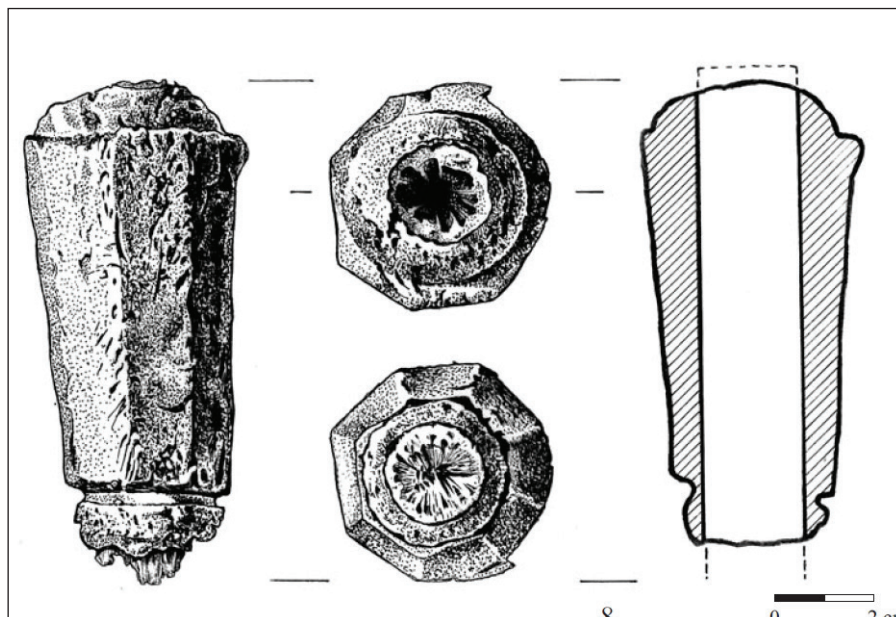
²⁵ Wolf Mária: Hejőkeresztúr-Vizekköze. Árpád-kori település a XI–XII. századból. In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*, szerk. Raczky Pál – Kovács Tibor – Andres Alexandra (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1997), 143, 195–197; Wolf Mária: Hejőkeresztúr-Vizekköze (Borsod-Abaúj-Zemplén M.) – Tatárjárás idején elpusztult település. In: *A tatárjárás*, szerk. Ritoók Ágnes – Garam Éva (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2007), 44–46.

²⁶ Laszlovszky József: A magyarországi tatárjárás régészeti emlékei – Autópálya építés és régészeti kutatás. *Magyar Régészet* (2012)/Tavaszi, 2. Utolsó megtekintés: 2017.01.08.

²⁷ Wolf Mária: Régészeti adatok a muhi csata történetéhez. In: *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014), 75.

²⁸ Wolf Mária: Régészeti adatok a muhi csata történetéhez. In: *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014), 76.

amelyet közvetlenül a muhi csatával kapcsolt össze. A 13. századi Mohi településmaradványainak közelében, a falu szélén egy gödörben tártak fel két csontvázat, amelyek mellől kiemelkedő fontosságú leletek kerültek elő. Az egyik vázhoz tartozhatott az övhöz kapcsolódó késtok és tarsoly, a másik váz mellett pedig egy zabla és 8 darab 1235–1241 között vert érem feküdt. Az első vázhoz tartozhatott az a nyolcszög alakú, vasból készült buzogány is, amely a csatában résztvevő, keleti eredetű harcos fegyverzetének része lehetett (3. kép).²⁹ Mindezek alapján, illetve az egyes leletek (zabla, késtok) részletes elemzését figyelembe véve egyértelmű, hogy a hevenyészett módon eltemetett halottak a muhi csata áldozati közé tartoztak (4. kép).

3. kép: A Mohi középkori település szélén feltárt temetkezésekből előkerült vasbuzogány

A csata tágabb környezetének történeti-földrajzi rekonstrukciójához ezen új eredmények mellett a középkori Mohi településen korábban folytatott ásatások elemzése jelenti a kiindulópontot.³⁰ Így például a feltárt településrégészeti jelenségek segítségével meghatározható, hogy pontosan merre keresendő az az út, amely a településen áthaladva a Sajó átkelő pontjáiig vezetett. A legfontosabb kérdés ebben az összefüggésben az, hogy mikortól bizonyítható ennek az útnak a létezése és az hogyan illeszkedett a korabeli településhálózathoz, a vízrajzi viszonyokhoz. Ennek a kérdésnek a megválaszolása közelebb vihet bennünket ahhoz, hogy megértsük a különböző seregrészek mozgását a csatában. Ezt a kutatást egészítheti ki egy olyan intenzív felszíni leletfelmérés, amelynek során fémkeresős kutatással lehet megvizsgálni előzetesen kijelölt területeket. Jelentős eredményeket hozhat a jelenkori régészetben egyre növekvő szerepet kapó kutatási irány, a csatater-, illetve konfliktusrégészet. Magyarországon a Hadtörténeti Intézet és Múzeum speciális kutatócsoportja már eddig is jelentős eredményeket mutatott fel olyan csataterek kutatásában, amelyek fordulópontot jelentettek a magyar történelemben.³¹ Ezen kutatásokba szintén bekapcsolódtak amatőr fémkeresősök, és ez a lehetőség az új kutatási program egyik eleme is lehet.³²

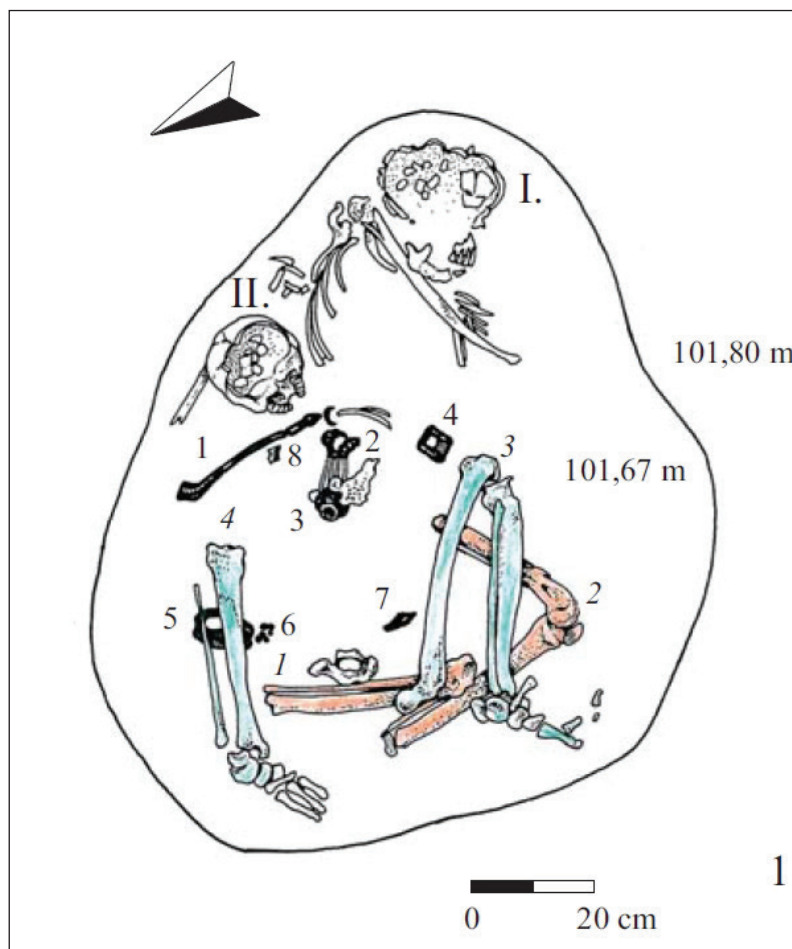
²⁹ Pusztai Tamás: Buzogánnyal, tarsollyal és késtok-merevítővel eltemetett halott a muhi csatából. In: *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014), 141-150.

³⁰ Pusztai Tamás: Muhi középkori mezőváros régészeti kutatásának topográfiai előkészítéséről. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 33–34 (1996), 33–59; Laszlovszky József – Pusztai Tamás – Tomka Gábor: Muhi-templomdomb. Középkori falu, mezőváros és út a XI–XVII. századból. In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*, szerk. Raczy Pál – Kovács Tibor – Anders Alexandra (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum 1997), 144–150; Pusztai Tamás: A középkori Mohi régészeti kutatása. In: *Ónod monográfiája*, szerk. Veres László – Viga Gyula (Ónod: Ónod önkormányzata, 2000), 119–157; Pusztai Tamás: Két középkori település szerkezeti rekonstrukciója térinformatikai eszközök segítségével. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9 (2003), 407–417; Pusztai Tamás: A középkori falvak és mezővárosok régészeti kutatása. In: *A középkor és kora újkor régészete Magyarországon*, szerk. Benkő Elek–Kovács Gyöngyi (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Intézete, 2010), 124-131.

³¹ <http://www.militaria.hu/hadtorteneti-intezet-es-muzeum/hadtorteneti-muzeum/targyi-gyujtemenyi-osztaly/hadiregeszeti-gyujtemeny>. Utolsó meglátogatás: 2017.01.08.

³² Szabó Máté – Bertók Gábor – Gáti Csilla – Szajcsán Éva: A mohácsi csatater kutatása – Az első országos fémkeresős szakmai hétvége és tanulságai. *Magyar Régészet* (2016)/Nyár, 3–4. Utolsó meglátogatás: 2017.01.08.

A másik fontos topográfiai elem a csata rekonstrukciójában annak a hídnak az azonosítása lehet, amelyről a források egész sora mint jelentős harcok helyszínéről tesz említést. Ebben az esetben is a régészeti jelenségek lehetnek segítségünkre, valamint azok a már eddig is ismert, illetve a kutatásban feltárandó út vagy híd maradványok, amelyek korának meghatározása kulcskérdés.³³ Ugyanennek a kérdéskörnek egy más szempontú vizsgálatát jelenthetik a geomorfológiai és vízföldrajzi kutatások, amelyek pontosabb rekonstrukciót eredményezhetnek arról, hogy a 13. században a Sajó milyen mederformát mutatott. Ha figyelembe vesszük, hogy a folyó erőteljesen kanyarog a csata szempontjából fontos szakaszon, akkor egyértelmű, hogy jelentős változások következtek be a folyómeder mozgásában az elmúlt évszázadokban. Ugyanakkor egy közelmúltban végzett régészeti és környezettörténeti kutatás bizonyította, hogy hasonló vizsgálatok a Dráva folyó esetében sikeresen rekonstruálták a középkori változásokat, így alapvető adatokat szolgáltatnak a középkori földhasználat és településhálózat szempontjából is.³⁴ Ilyen rekonstrukciót a Közép-Tisza-vidéken is készítettek már Nagyrév közelében, régészeti terepbejárások eredményeinek a bevonásával.³⁵ Ezzel együtt a 13. századra vonatkozó, illetve későbbi írott források azt is lehetővé teszik, hogy pontosabban rekonstruáljuk a tatárjárás kori települérendszer és úthálózatot. Ez a munka már meg is indult a Herman Ottó Múzeum régészei, valamint a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár munkatársai közreműködésével. Az összes adat egy térinformatikai rendszerben kerül elemzésre, ahol különböző térképretegeken lehet ábrázolni a jelenkori földrajzi környezetet, annak történeti előzményeit, az írott források és a régészeti terepbejárások alapján rekonstruálható településhálózatot, a korszakból származó leleteket és a különböző csatatér-rekonstrukciós kísérleteket. Az ebből kikövetkeztethető vízföldrajzi, út- és településhálózati rendszer teszi lehetővé azt, hogy pontosabban meghatározhassuk a csata egyes fázisainak helyét. Így azonosíthatóvá válik a híd helye, és ehhez kapcsolódóan a magyar tábor lehetséges pozíciója. Ezt és a rekonstruált úthálózatot figyelembe véve pedig pontosabban meghatározható a magyar seregek menekülési útvonala, amely lehetőséget nyújt további régészeti kutatóhelyek kijelölésére.

4. kép: A Mohi középkori település szélén feltárt temetkezések. A két csontváz egy gödörben került elő, egy vasbuzogánnyal, zablával, érmekkel és az övre csatolt tarsollyal és késtokkal

³³ Pusztai Tamás: A középkori Mohi régészeti kutatása. In: *Ónod monográfiája*, szerk. Veres László – Viga Gyula (Ónod: Ónod önkormányzata, 2000), 119–144.

³⁴ Viczián, István: Geomorphological Research in and around Berzence, on the Border of the Drava Valley and Inner Somogy Microregion, Hungary. In: *“Per sylvam et per lacus nimios” The Medieval and Ottoman Period in Southern Transdanubia, Southwest Hungary: the Contribution of the Natural Sciences*, ed. Kovács Gyöngyi – Zatykó Csilla (Budapest: Institute of Archeology, Research Centre of Humanities, Hungarian Academy of Sciences, 2016), 75–91.

³⁵ Rác Miklós – Laszlovszky József: Monostorosáp, egy Tisza menti középkori falu. *Dissertationes Pannonicae* III. 7 (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Régészettudományi Intézet: 2005), 77–95.

5. kép: Szank határában, egy tatárjáráskor elpusztult épület maradványaiból előkerült aranylemezes fejdísz (Wilhelm Gábor ásatása)

A tatárjárás eseménysorának régészeti rekonstrukálásában újra nagy szerepet kaptak azok az érem- és kincsleletek, amelyek ebből a korszakból származnak (5. kép). Ezek növekvő száma lehetővé teszi, hogy pontosabban meghatározzuk az egyes területeken bekövetkező pusztítás mértékét, kiegészítve az öldöklést és a lakosság legyilkolását bizonyító újabban feltárt lelőhelyek tanúbizonyságával.³⁶ Így újra

³⁶ Újabb eredmények az éremkincsek kutatásában: Vargha, Mária: *Hoard, Grave Goods, Jewellery – Objects in Hoards and in Burial Contexts during the Mongol Invasion of Central-Eastern Europe*. (Oxford/Budapest: Archaeopress/Archaeolingua, 2015); Nagy Balázs: Tatárjárás kori pénzleletek a Dél-Dunántúlról. In: *Fiatalkor Középkor Részletek VI. Konferenciájának Tanulmánykötete*, szerk. Szöllősy Csilla – Pokrovenszki Krisztián (Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum, 2015), 277-285; V. Székely György: Tatárjárás és numizmatika – Egy történelmi katasztrófa pénzforgalmi aspektusai. In: *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014), 331–344. Újabb közlések a tatárjárás pusztításának nyomait mutató lelőhelyekről: Gulyás Gyöngyi: Egy elpusztult tatárjáráskori ház Cegléd határában. In: *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014), 29–56; Gyucha Attila – Rózsa Zoltán: “Egyesek darabokra vágva, egyesek egészben” – A tatárjárás nyomainak azonosítási kísérlete egy dél-alföldi településen. In: *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014), 81-109; Sz. Wilhelm Gábor: “Akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették” – Az 1241. évi pusztítás nyomai Szank határában. In: *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014), 81-109; Szilágyi Magdolna – Serlegi Gábor: Nád közé bújnak...? Egy a tatárjárás során elpusztult település maradványai Dunaföldvár határában. In: *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014), 127–140. Az idézett kötet számos további tanulmánya is tartalmaz fontos adatokat a tatárjárás pusztulásáról.

elemezhetőek a tatárjárás fázisaival kapcsolatos eddigi elképzelések, valamint az, hogy az ország egyes területeit milyen mértékben érintette a támadás. Ebben az összefüggésben fontos a Sziléziában vagy Dalmáciában lezajlott események és ezek régészeti nyomainak összehasonlító elemzése is.³⁷ Ugyanakkor a régészet azt is bizonyíthatja, hogy az ország egyes részei viszonylag kisebb pusztulást szenvedtek el a tatárjáráskor. A 13. század második felének kővárépítkezései és ezek térbeli elterjedése már korábban is felkeltette a kutatók érdeklődését, ezek új elemzése hozzásegíthet bennünket ahhoz is, hogy pontosabban meghatározzuk az úgynevezett második tatárjárás hatását és eseményeit.³⁸

KÖVETKEZTETÉSEK

Az itt röviden felvázolt új kutatási program tehát azt a célt tűzi ki, hogy pontosabban rekonstruálja ennek a sorsdöntő csatának a körülményeit, amelynek hatása messze túlmutat az ország határain vagy a 13. századon. Hasonlóképpen az is a célok közé tartozik, hogy a csata eseményeit elhelyezzük annak tágabb összefüggéseibe, és ezen keresztül pontosabban meghatározzuk a tatárjárás közép- és hosszútávú következményeit. Ezek ugyanis egyértelműen szerepet játszottak az egész közép-európai régió gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésében. A kunok magyarországi megtelepedése ezen következmények közül a legfontosabbak közé tartozik, és ez a kutatási terület egyben a magyar középkori régészet legfontosabb kérdéskörét is jelenti.³⁹ Egy, a közelmúltban megjelent kötet, amelyet a hazai kunok kutatása egyik kiemelkedő alakjának, Pálóczi-Horváth Andrásnak ajánlottak, jól mutatja, milyen jelentős friss eredmények és új kutatási megközelítések jellemzik ezt a tudományterületet.⁴⁰ Még tovább tekintve, a hosszútávú, általános következmények is fontosak. A 20. század második felének egyik legjelentősebb középkorkutatója, Szűcs Jenő, arra a lényeges megállapításra jutott, hogy a tatárjárás felgyorsított számos olyan gazdasági és társadalmi folyamatot, amelyek már a 13. század első felében megindultak, de alapvető fontosságúvá a század második felében váltak, és ezzel meghatározták az egész későközépkor hazai történetét.⁴¹ Ezeknek a kérdésköröknek az újvizsgálása is fontos eleme lehet az itt felvázolt kutatási programnak. Ebben az összefüggésben azt is érdemes kiemelni, hogy a Mongol Birodalom felemelkedése és ennek világtörténelmi jelentősége továbbra is a történeti kutatások középpontjában áll, újabb és újabb elképzelések születnek ezzel a folyamattal kapcsolatban. Éppen ezért kulcsfontosságú annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mi akadályozta meg a birodalom további hódításait. Ez az új kutatás pedig egyúttal segíthet bennünket abban is, hogy újragondoljuk és átértékeljük az eseményeket és a pusztulás mértékét.

³⁷ Sophoulis, Panos: The Mongol Invasion of Croatia and Serbia in 1242. *Fragmenta Hellenoslavica* 2 (2015), 251–278. A legújabb kutatásokat foglalta össze a közelmúltban egy nemzetközi konferencia: [Mongolian Expansion and its Influence on Development in the Eurasian Area in the 13th and 14th Centuries. 5–8 October 2016](#), National Heritage Institute in Ostrava.

³⁸ A várépítkezések ilyen összefüggéseiről Fügedi Erik fogalmazott meg fontos gondolatokat, amelyek az új régészeti kutatásokat is befolyásolják: Fügedi, Erik: *Castle and Society in Medieval Hungary (1000-1437)* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986). A második tatárjárásról: Székely György: Egy elfeledett rettenés: a második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben. *Századok* 122 (1988)/1-2, 52-88.

³⁹ Az elmúlt évtizedben néhány alapvető fontosságú kötet jelent meg ebben a témakörben: Rosta Szabolcs (szerk.): „Kun-kép” *A magyarországi kunok hagyatéka. Tanulmányok Horváth Ferenc 60. születésnapja tiszteletére* (Kiskunfélegyháza: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kiskun Múzeuma, 2009); Bartha Júlia (szerk.): *Kunok és jászok 770 éve a Kárpát-medencében. A Jászkunság kutatása 2009* (Szolnok: Kun Összefogás Konzorcium és a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2011); Berend Nóra: *A kereszténység kapujában. Zsidók, muszlimok és „pogányok” a középkori Magyar Királyságban. 1000k – 1300k* (Máriabesnyő: Attraktor, 2012); Pálóczi Horváth András: *Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae* 2 (Budapest – Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék, 2014).

⁴⁰ Rosta Szabolcs – V. Székely György (szerk.): *“Carmen miserabile” A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére* (Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014).

⁴¹ Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. História könyvtár. Monográfiák 1 (Budapest: MTA Történettudományi Intézet: 1993).

AJÁNLOTT IRODALOM

B. SZABÓ JÁNOS

A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Budapest: Corvina, 2007, 2010, 2016.

LASZLOVSZKY JÓZSEF

A magyarországi tatárjárás régészeti emlékei – Autópálya építés és régészeti kutatás. *Magyar Régészet* (2012)/Tavaszi, 1-3. Utolsó megtekintés: 2017.01.08.

LASZLOVSZKY JÓZSEF

Tatárjárás és régészet. In: *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet*, szerk. Nagy Balázs, 453-468. Budapest: Osiris, 2003.

NAGY BALÁZS (szerk.)

Tatárjárás. Nemzet és emlékezet. Budapest: Osiris, 2003.

PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS

Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei. Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae 2. Budapest – Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Régészeti Tanszék, 2014.

PUSZTAI TAMÁS

Buzogánnyal, tarsollyal és késtok-merevítővel eltemetett halott a muhi csatából. In: “*Carmen miserabile*” *A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György, 141-150. Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014.

ROSTA SZABOLCS – V. SZÉKELY GYÖRGY (szerk.)

“*Carmen miserabile*” *A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére.* Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014.

WOLF MÁRIA

Régészeti adatok a muhi csata történetéhez. In: “*Carmen miserabile*” *A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*, szerk. Rosta Szabolcs – V. Székely György, 69-80. Kecskemét: Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014.